

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ: Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΜΑΥΡΩΝ

Αφέντρα Γ. Μουτζάλη

Αρχαιολόγος

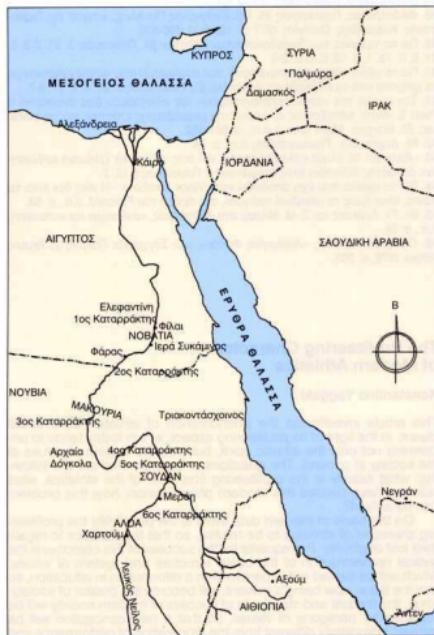
«Άραπη και Σαρακηνέ, μαυρέα, κακομύτη».

Ο Πουλολόγος

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι η καταγραφή της παρουσίας των μαύρων στο Βυζάντιο και η εξέταση της θέσης τους στην κοινωνία, ή ορθότερα η περιγραφή του διαχωριστικού βλέμματος που αυτή η χριστιανική κοινωνία ρίχνει επάνω τους. Καθέρευτης της κοινωνίας που τον περιβάλλει, ο μάυρος¹ ως «άλλος» αναδεικνύει με την παρουσία του τις αντιλήψεις, τις προκαταλήψεις και τις ανησυχίες της.

Πρόκειται δηλαδή για μια μειονότητα που η βυζαντίνη κοινωνία θεωρεί διαφορετική εξαιτίας των φυλετικών χαρακτηριστικών της, η οποία προκαλεί σε μια μερίδα του πιστού και δεισιδαίμονος λαού. Συγχρόνως όμως έλκεται απ' αυτήν, καθώς ασκεί πάνω της την αμφίρροπη γοντεία του εξωτικού, και συχνά της αποδίδει υπερφυσικές ιδιότητες. Ενδεικτικό παραμένει το γεγονός ότι ο διάβολος στη βυζαντινή ζωγραφική παριστάνεται αιθιοπόμορφος, με νεγροειδή χαρακτηριστικά προσώπου, με ή χωρίς κέρατα, φτερά και ουρά.

Η εξέταση της εικόνας του μαύρου και η αναζήτηση της ετερότητάς της επιχειρείται με τη βοήθεια των ιστορικών, αγιολογικών και φιλολογικών πηγών, που βεβαίως είναι φορτισμένες από πεποιθήσεις, νοοτροπίες και τη λογική μιας άλλης εποχής.

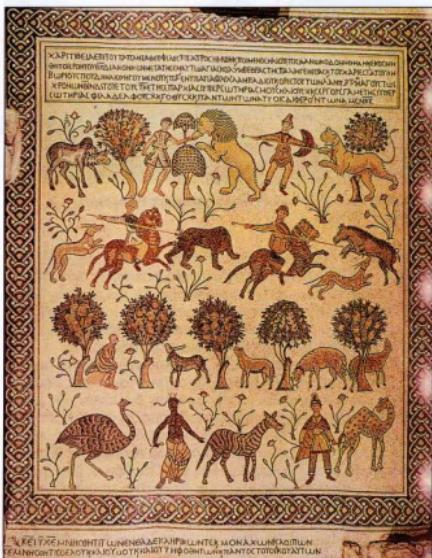

Οι περιοχές των παραλίων της Ερυθράς Θάλασσας.

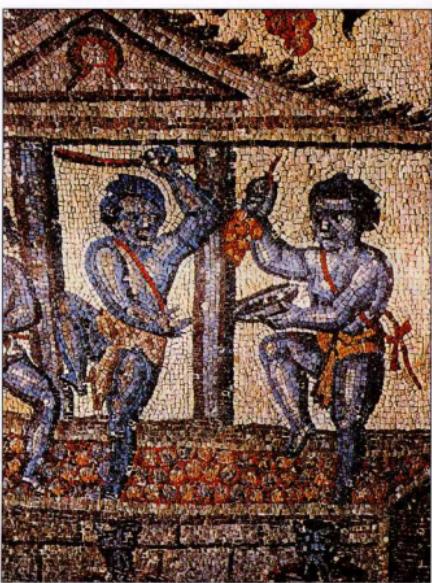
Στον ρωμαϊκό κόσμο² αλλά και στο Βυζάντιο, επισήμως επικρατούσαν η κλασική ιδέα της ισθήτας του ανθρώπου γένους, χωρίς φυλετικές διακρίσεις. Οι μειονότητα οι μαύροι δεν απασχόλησαν ιδιαίτερα τους βυζαντίνους συγγραφείς. Ως έναν, αιχμάλωτο πολέμου ή ως δούλοι, βρίσκονταν σε μειονεκτική πολιτικά και νομικά θέση, αν και δεν έλεγαν αυτοκράτορες, όπως ο Θεοφίλος, που τους ευνόησαν ιδιαίτερα. Για τη βασιλεία των ουρανών, όπως έλεγε ο Γρηγόριος Νόστης, οι Αιθίοπες θεωρούνταν λευκοί, ενώ η διαπομπική δύναμη του όγκου μετατρέπει τους φτωχούς αράπτες σε βασιλάδες με τελετές αντιστροφής καρναβαλικής υπόστασης. Στα αγιολογικά, ιστορικά και φιλολογικά κείμενα παράρχουν σποραδικές πληροφορίες για μαύρους βασιλείς, αιωνιατούχους, πολεμιστές, υπότετες, λητότες, αγιούς, περιπλαναμένους ζητάνους, δαιμονες, δούλους και εργάτες νομισματοκοπείου.

Κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, την εποικιωνία των Βυζαντινών με τους λαούς της Μάυρης Αφρικής, δηλαδή της Αφρικής που βρίσκεται νοτιώς της Σαχάρας, και ειδικότερα με τις περιοχές της Νούβιας και της Αιθοπίας, εξασφάλιζαν οι ιεραποστολικές δραστηριότητες, καθώς και οι θαλάσσιες και χεραβικές πολεμικές επιχειρήσεις, που αποκοπούσαν στην ασφάλεια των εμπορικών δρόμων με τον περιορισμό της λητείας και της πειρατείας.

Οι πηγές της πρωτοβυζαντινής και μεσοβυζαντινής περιόδου χρησιμοποιούν τον όρο Αιθιόψις³ για να δηλώσουν τον μαύρο κάτοικο της Αιθιοπίας⁴, τη Νούβια⁵, το Σουδάν⁶, ή της Νότιας Αραβίας⁷. Μετά την εξασθένηση της ρωμαϊκής εμπορικής δραστηριότητας στην Ανατολική Αφρική⁸, και κυρίως τον 3ο αιώνα, εποχή παρακμής της άμεσης εμπορικής επικοινωνίας της Ρώμης με την Ινδία⁹, το βασιλείο της Αιθοπίας ανέλαβε τον ελέγχο των στενών του Αντεν. Ευρισκόμενοι σε αυτήν τη στρατηγική θέση, οι Αιθίοπες κατόπιν θα κυριαρχήσουν στο εμπόριο της Αραβικής και της Ερυθράς Θάλασσας. Μαζί με τους εμπόρους και τα αγαθά, ταξίδευαν στους ίδιους δρόμους, ακολουθώντας τα καραβίνια ή με πλοιά, περιπλανώμενοι κόπτες μοναχοί, στρατιώτες,

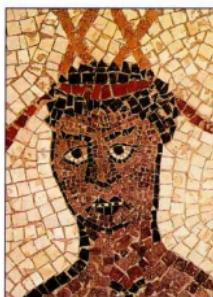

1. Βασιλική του Μωυσέως στο όρος Νεβό (Ιορδανία). Ψηφιδωτό διπέδου του διακονικού (Βαπτιστήριον) με στηνές κυνηγιού (530).

3. S. Constanza, Ρώμη (4ος αι.). Δύο μάυροι που πατάνε σταφύλια.

προσκυνητές, απεσταλμένοι της Κωνσταντινούπολης και ασκητές της ερήμου, οι οποίοι μετέφεραν ιδέες, προκαταλήψεις και όνειρα, που έμελλε να προκαλέσουν σημαντικές αλλαγές στη πολιτισμικά χαρακτηριστικά της Αιθιοπίας. Ενδειξεις για την πρώιμη εξάπλωση του χριστιανισμού στην Αιθιοπία θεωρούνται η βάπτιση του Ευνούχου της Κανδάκης από τον Φιλόπτο, καθώς και το κήρυγμα του Ματθαίου. Σύμφωνα πάλι με μια άλλη τοπική παράδοση, ο χριστιανισμός εδραιώθηκε στο Αξούμι από τον Φρουμέντο, που ναυάγησε στην Ερυθρά Θάλασσα και αργότερα έγινε επίσκοπος της περιοχής. Κατά τον 4ο αιώνα πάντως οι Αιθιόπες στράφηκαν προς το χριστιανισμό, για να τους ακολουθήσουν, δύο αιώνες αργότερα, οι νουβιανοί γείτονές τους, καθώς και άλλα κράτη του Νείλου. Κατά τον 6ο αιώνα σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε μια καρποφόρα κρατική επαρτούλη στη Νουβία¹⁰, και παράλληλα υπήρξε σταθερή συνεργασία του Βιζαντίου με την Αιθιοπία για κοινούς οικονομικούς και εμπορικούς στόχους. Τον 6ο αιώνα το Βιζαντίο, λόγω της διαμάχης του με την Περσία, ενδιαφέροταν άμεσα για τη σταθεροποίηση της επιρροής του στη Νότια Αραβία και την Αιθιοπία. Ην σημείη αυτή έδρασε στην περιοχή ένας διακεκριμένος βιζαντινός διπλωμάτης, γόνος οικογέ-

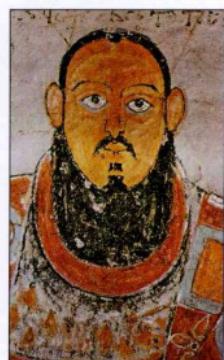

2. Βασιλική Μιωσέως στο όρος Νεβό. Κεφαλή μαύρου (λεπτομέρεια).

νειας διπλωμάτων από τη Συρία, ο Νόννος, που στο πλαίσιο της αποστολής του συναντήθηκε με τον αξιούμιτη βασιλιά Ελλεσόδα (Kaleb), καθώς και με τους Ομρίτες.

Ο Νόννος ήταν ένας πολύ μωροφύμενος ἀνθρώπος που, εκτός από τη σημαρική, κατείχε την ελληνική –στην οποία ἔγραψε τις αναμνήσεις του–, καθώς και την αραβική γλώσσα –στην οποία διεξήγαγε τις συνομιλίες με τους Άραβες της περιοχής. Παραπομπικός και γνώστης των συνηθειών της Ανατολής, ο Νόννος σας κατόρθωσε να γράψει όλα όσα είδε και άκουσε στο ταξίδι του. Το έργο του, αν και σώθηκε αποσταματικά, μας παρέχει πολύτιμες εθνογραφικές και γεωγραφικές πληροφορίες για την Αραβία και τις αφρικανικές χώρες των παραλίων της Ερυθράς. Σ' ένα από τα νησιά του αρχιπελάγους Νταχάλκ, ο Νόννος συνάντησε μια φυλή ιχθυοφάγων πυγμαίων. Αναφέρει λοιπόν ότι οι μικρόσωμοι μαύροι, που τους φύβιζαν οι γνωστοί ταξιδώτες, ήταν ερημικοί, μιλούσαν μιαν ἀγνωστη γλώσσα και τρέφονταν με ψάρια και στρέιδια που ἔβγαζε στο νησί η θάλασσα.

Ο Ιουστινιανός, που γνώριζε καλά ότι «ἡ θάλασσα ανήκει σ' αυτούν που τη διασχίζει», προστάτευσε τον φυσικό θαλάσ-

4. Νουβία, Faras, Μητρόπολη. Ο επισκόπος Πέτρος (795).

5. Κομμάτι αγυπτιακού υφόστρωτου του 4ου αι. που εκπονήθηκε νεαρό βραστό από τη Νουβία να κρατάει στην αγκαλιά την ένα αρνί. Βρέσκεται στη Βέργη.

πολη στον αιθίοπα βασιλιά του Αζρου Ελλεσβόδα για να μεταφέρει τα στρατεύματά του στη Νότια Αραβία, όπου ο ιουδαϊς βασιλιάς των Ομηριτών Ντου-Νοβάς κατέφαγε τους χριστιανούς¹¹ της περιοχής.

To έπος 524 μαρτυράει και ο ἄγιος Αρέθας, ἀρχόντας της Νεγράν στη Νότια Αραβία, όταν ο Ντου-Νοβάς κατέλαβε την πόλη και εξεπέλευσε διώγμονα των χριστιανών κατόπιν της. Το μαρτύριο του ἄγιου Αρέθα της Νεγράν και των συντρόφων του γράφηται στη συριακή γλώσσα από τον επίσκοπο Σέργιο της Ρουσαφά¹². Πρόκειται βεβαίως για αιγαλογικό κείμενο που διασώζει αειδείο λογοτεχνικών πληροφορίες για τη σύγκρουση μεταξύ Ομηριτών και Αιθίοπων¹³, που έλαβε χώρα στα χρόνια της βασιλείας του Ιουστίνου Ά' (518-527), και την ανάμεκτη των Βυζαντινών σ' αυτήν.

Για τις επιφέρεις που διατρέψουν οι μοναχοί της ερήμου με τους μαύρους πληθυσμούς της περιοχής μάς πληροφορεί ο Βίος του οσίου Μωυσέως του Αιθιόπας, πρώτην λήσταρχου.

Πολύτιμες πληροφορίες για τη γεωγραφία, την οικονομική και κοινωνική ζωή, τις ανταλλαγές αγαθών και το εμπόριο του χρυσού των Βυζαντινών με την Αιθιόπια, τη Νουβία και την ακτή της Βαρβαρίας (Σομαλίας), μας παρέχει η Χριστιανική Τοπογραφία του αλεξανδρινού επιμόρου Κοσμά του Ινδοκοπεύστη. Οι κάτοικοι του Αζρου και της Αιθιόπιας ως τις αρχές του 7ου αιώνα, και πάντως πριν από την αραβική κατάκτηση, ονομάζονται γενικώς Ινδοί¹⁴. «Μέλανες ούν δεινών είσι δάντες», γράφει χαρακτηριστικά ο αρειανός εκκλησιαστικός ιστορικός Φιλοστράτος¹⁵.

Εκτός από τις ονομασίες που προσαναφέρθηκαν, οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν και τον όρο «ατζιπάδες»¹⁶, με σημασία μυσικοθεραπευτική, εθνική και γεωγραφική, για να αποδύουν τα χαρακτηριστικά των νεγροαφρικανών¹⁷ στρατιωτών, κατά κανόνα ευνούχων, που πέρασαν από την

6. Η σφαγή των μοναχών του Σινά από τους Βλέμμες. Μηνολόγιον Βασιλείου Β' (885).

Κρήτη κατά τη διάρκεια της αραβικής κυριαρχίας. Από πολύ νωρίς η εκκλησία πήρε θετική, χωρίς φιλετικές προκαταλήψεις, στάση απέναντι στους μαύρους. Οι βιζαντίνες πηγές κάνουν λόγο για αιθιόπες προσκυνήτριες της Ιερουσαλήμ, για μαύρους ληστές που άγιασαν, όπως ο άστος Μωυσής ο Αιθίος, για μαύρους πειρατές και για στρατώτες.

Ο φόρος που εμπένευν οι μεγαλόσωμοι μαύροι πολεμιστές, με το βλαστόρδι βλέμμα και τα σχετίστα μαλλιά, δεν μπορεί βεβαίως να συγκριθεί με την ώρη των δαμασών που εμφανίζονται στον υπόντα των αιθρώνων, δοκιμάζοντας την υπομονή και την πίστη τους. Μνείες τέτοιων δαμασώνων βρίσκεται κανείς στους Βίους του Σμηνεύου του Σαλού, οντάρεια του Ανδρέα του Σαλού ή στο Μαρτύριον της Αγίας Λουκίας της Παρθένου. Στα οινοροκριτικά κείμενα, το μαύρο χρώμα θεωρείται προάγγελος κακών, και μερικοί πιστεύουν ότι, αν μια έγκυος γυναίκα έβλεπε στον υπόντα την Αιθιόπα, θα γεννούσε οπωδόποτε αρατάκι.

Σύμφωνα με τις αιθητικές αντιλήψεις των αιθρώνων της μεσοβυζαντινής και της υστεροβυζαντινής περιόδου, το

7. Η άλωση της Θεοσαλονίκης το 904 από τον Λέοντα τον Τριμολίτη. Στο στόλο των Σαρακηνών συμμετέχουν και σουδανοί πειρατές. Χρονογράφιο Σκυλίτζη, Εθνική Βιβλιοθήκη Μαρτρίτη.

λευκό και ξανθό χρώμα αποτελούσε στοιχείο ωραιότητας και ευεξίας, πράγμα που διαπιστώνει κανείς και στις περιγραφές των αιτοκράτων που κάνουν οι ιστορικοί και χρονογράφοι¹⁸. Οι μαύροι και γενικώς οι μελανιάδει θεωρούνται μούροι ανθρώποι στο Βυζάντιο. Ενδεικτικό παραμένει το γεγονός ότι στα διαπομπευόμενα απότομα μουσικώνων το πρώτο, για να προκαλέσουν δημόσια προσβολή της υπόληψής τους αλλά και το λαϊκό γέλιο.

Ο ιστορικός Νικήτας Χωνιάτης αναφέρει ένα περιστατικό, όπου ο όχλος, για να χλεύασει το μάλλον μελαχρινό πρόσωπο του Μανουήλ Α' Κομνηνού, αναγέρευσε ως δήθεν

8. Δίζωνη εικόνα από τη Μονή Αγίας Αικατερίνης Σινά (τέλη 13ου-αρχές 14ου αι.). Ο ακόλουθος των Μάγων στη Γέννηση είναι μαύρος.

βασιλιά έναν ρακένδυτο αράπη, τον οποίο περιέφερε με φωνασκές εμπαίζοντας «τα της βασιλίας» και σατιρίζοντας «τὸν ἀνάκτο Μανούηλ ὃς μη ἔανθίζοντα την κόμην ὃς θέρος, ἄλλ' ὑπομελανόνεμον τὴν μορφήν»¹⁹.

Σε μια επιστολή, τέλος, που γράφτηκε πιθανότατα τον 12ο αιώνα στην Κωνσταντινούπολη, ο συντάκτης της Φοιλόκοπουλος²⁰ στέλνει με χιουμοριστική διάθεση σ' ένα φίλο του, που δεν γνωρίζουμε τον ίνση του, ένα λιπόδαρκο και καταταλαυνωμένο άλαγο. Το δύρο συνοδεύει ένας «Αιδιοπικός γραμματοκοινωτής», πιθανόν δηλαδή κάποιος μελαψός και γυροψόδαρος υπτηρές.

Συνοψίζοντας λοιπόν τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, μπορούμε να πούμε συμπερασματικά ότι οι μαύροι δεν διδραμάπισαν κάποιαν Ξεχωριστό ρόλο στην βυζαντινή κοινωνία, ιδίως μετά την αραβική κατάκτηση και τη διακοπή των σχέσεων της Αυτοκρατορίας με περιοχές παραδοσιακά ελληνόφωνες, όπως η Νουβία, η Αιθιοπία²¹ και η Νότια Αραβία, όπου η Κωνσταντινούπολη ασκούσε μεγάλη πολιτική και πολιτιστική πτηροφορία. Ως αναπαραστάσεις μιας λαθραίας ύπαρξης εξηγούνται ίσως και τα παραδείγματα απεικόνισης μαύρων σε μικρογραφίες χειρογράφων, σε φορητές εικόνες και τοιχογραφίες της μεσής και της υστερης βυζαντινής περιόδου, ενώ στην παλαιοχριστιανική τέχνη -ψηφιδωτά και ψαφάσματα - συνεχίζεται η καλλιτεχνική παράδοση της ύστερης αρχαιοτήτας, όπου οι μαύροι αποδίδονται με ρεαλιστικό τρόπο στα πλαίσια της απεικόνισης σκηνών καθημερινού βίου²².

Παρά την ελληνωμαϊκή παράδοση για την ιδιότητα του ανθρώπου γένους και τις χριστιανικές διδαχές της Εκκλησίας, φαίνεται ότι στο Βυζαντιό υπήρχε ένας λαϊκός ρατσισμός²³. Σε μια μερίδα του πιστού και δειποδάμους λαού ελλοχεύει ένας φόβος φαντασιωτικός για τη φυλετική επέρτηση των μαύρων, αυτονομημένος από τα πραγματικά

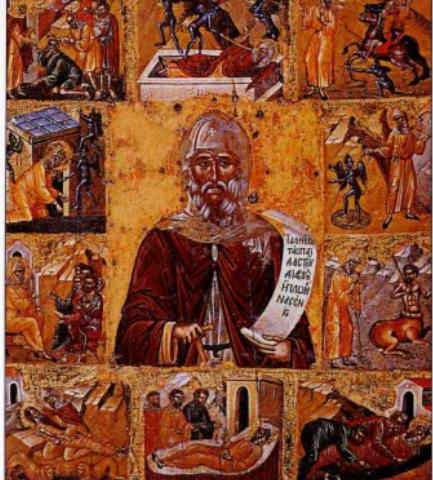

9. Η Προσκύνηση των Μάγων, εικόνα Μιχαήλ Δαμασκηνού (16ος αι.), όπου ο ένας μάγος είναι μαύρος.

γεγονότα, που είτε τους αποδίδει διαβολικά χαρακτηριστικά και υπερφυσικές ιδιότητες²⁴, είτε τους χλεύαζει με τη δυναμική ενός καταλυτικού γέλιου.

Σημειώσεις

- Kizobio O'Bweng-Okwess, *H εικόνα των νεγροαφρικανών κατά τις βυζαντινές πηγές από τον 7ο ως τον 10ο αιώνα, αδημ., διδ., διατ., Αθήνα 1988.*
- Karpozilos, «Η θέση των μαύρων στην βυζαντινή κοινωνία», Πρακτικά ημερίδας Οι Περιβάρακοι στο Βυζαντίο, Τόρωμα Γουλανδρή Χορ., Αθήνα 1993, σ. 67-81.
- F.M. Snowden, *Blacks in Antiquity: Ethiopians in the Greco-Roman Experience*, Cambridge, Mass. 1970, σ. 196-215' ο ίδιος, *Before Colour Prejudice: The Ancient View of Blacks*, Cambridge, Mass. 1983.
- Η λέξη ετυμολογείται από το «αιώνιο» και «ώμη». Αιώνιος δηλαδή είναι αυτός που έχει το πρόσωπο του καμένο από τον ήλιο, ο μαύρος. Αργότερα η λέξη γίνεται συνώνυμο του μελαψού, από τον χλευστική σημασία. Υπέρτερα από την αραβική κατάκτηση, όταν πολλοί νεγροαφρικανοί εντάχθηκαν στον μουσουλμανικό κόσμο, οι βυζαντινές πηγές χαρακτηρίζουν τους μαύρους με τους όρους: Άραψ, Σαρακήνος, Αγάρος ή Μουσουλμάνος. Η λέξη Αράψης αναφέρεται στον μαύρο οδικάριτος βρυσκόμενος.
- Οι αρχαίες ονομασίες Αιθίοπα και Βασιλείου του Αέρου δεν είναι πάντοτε ταυτότητες με το σημερινό αιθιοπικό κράτος. Το Βασιλεῖο του Αέρου μηνυμούνεται για πρώτη φορά σ' ένα ανώνυμο εγγεργίδιο ναυποτίλαιος του 1ου αιώνα μ.Χ., το οποίο τιτλοφορείται *Πτερύπολις της Ερύθρας Θάλασσας*, και αργότερα στον Πτολεμαίο. Εκχρινίζεται την εποχή της ακμής του, τον 4ο αιώνα, από χρόνια της βασιλείας του Αζάν. Ο εκριτισμός αυτού, που εντάσσεται στην θρησκευτική εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου, εξημετρεύεται διότι τα εμπορικά και οικονομικά του συμφέροντα στην περιοχή της Ερύθρας θάλασσας. Από τον 4ο ως τον 10ο αιώνα οι Αζουμίτες μονωπολούν τον έλεγχο της εμπορικής κίνησης στην Κεντρική Αφρική. Καμπή ωστόσο στην ιστορία της Αιθιοπίας σημειώνεται τον 10ο αιώνα από την εποχή αυτή μάλιστα και έξι εκλεπτεί η γύναση και η κήρυξη της ελληνικής γλώσσας στην περιοχή.
- Η Νουβία, ανάμεσα στην Αιγύπτια και την ενώπιον Αφρική, εκτείνεται από το Ασσύριο μέχρι τη σημεριλή του «Λευκού» και του «Κυανού» Νείλου στο Σουδάν, στο ύψος περιπού του δου Καταρράκτη. Στον γεωγραφικό χώρο που καταλαμβάνει η Νουβία, από τα βόρεια προς τα νότια,

10. Ο Άγιος Αντώνιος με σκηνές Βιού. Εικόνα αρχών 16ου αι. Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών.

δημιουργήθηκαν τρία βασιλεία: της Νοβάτιας, με πρωτεύουσα τη Faras, σπουδαίο εκκλησιαστικό και πολιτικό κέντρο της Μακούριας, με πρωτεύουσα την αρχαία Δάγκολα της Αλοΐδας, που καταλάμβανε το νοτιότερο τμήμα της χώρας, αρχίστηκαν από τη συμβολή των δύο Νείλων, με πρωτεύουσα τη Σόδα, που δριεύεται λίγα χιλιόμετρα πιο ανατολικά από το σημερινό Χαρτούμ. Για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και το Βυζάντιο ως την αραβική κατάκτηση, η αρχαία Νούβια και η Αιώνια ήταν ο χώρος εκείνος που, εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, έφενε σε εποπτή τον κόμβο της υπέρτερης αρχαίότητας με την Εγύπτο και την Αἴγυπτο. Η σχέση της Νούβιας με το Βυζάντιο έχει ιδιαίτερη θέση στην ιστορία του πολιτισμού, αφού στην περιοχή αναπτύχθηκαν και επήνωσαν μορφές τέχνης από την εποχή του Ιουστίνιανου ως τον 11ο αιώνα.

6. V. Christides, «*Susanean at the Time of the Arab Conquest of Egypt*», *BZ* 75 (1988), σ. 6-13.

7. Δ. Λετάσιος, *Βυζαντίο και Ερυθρό Θάλασσα. Σχέσεις με τη Νούβια, Αιώνια και Νότια Αραβία* ως την Αραβική Κατάκτηση, Βασιλόπουλος, Αθήνα 1988, σ. 86, 87, 88, 90.

8. Μόλις κατέ το λεύκο του Του αιώνα π.Χ. ο όρος «*Africans*» χρησιμοποιήθηκε για την ονομασία ολόκληρης της Ήπειρου.

9. Λετάσιος, σ. δι., σ. 140-141.

10. Η πρώτη σχεδιασμένη κρατική αποστολή του Βυζαντίου στάλθηκε στη Νούβια ανάμεσα στα έτη 542 και 545. Αρχαιολογικά ευρήματα της περιοχής ίδιως, μαρτυρώντων πρωτόμερη διεύθυνση του χριστιανισμού στο χώρο, κατά τον 4ο και 5ο αιώνα. Τα αρχαιότερα λείψανα χριστιανών ναών, που αποδύσανται οι ανασκαφές στη Νούβια, είναι η εκκλησία στο Μεμπάι και η Μιτρόπολη στη Faras. K. Michalowski, *Die Kathedrale aus dem Wüstenland*, Zürich-Köln 1967, σ. 48, 55. Εκτός από τα αρχαιολογικά ευρήματα, ο πρώιμος εκχριστιανισμός της Νούβιας, προκύπτει και από αγιολογικά κέλευση, δημιουργίας οικοτοπίας της αγιασμάτων εργαλίου, που χρονολογούνται μεταξύ των ετών 300 και 550 και αποδίδονται στον Παφνούτιο. Εξάλλου, η πολιτιστική επιρροή του Βυζαντίου στη Νούβια ήταν πολύμορφη και ανιχνεύεται, εκτός από την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στην γεωγραφική, στην κατασκευή αγγείων και στη γλωσσική.

11. Ο χριστιανοί κάτοκοι της Υεμένης, παραδοσιακά φιλοβυζαντινοί, φαίνεται ότι ανήκουν στα ανατέρα κοινωνικά οργανώματα και αποτελούσαν αρχηγούς και αρχιεράτες. Αντιθέτως, οι Ιουστίνιοι αποτελούσαν το δυο αιώνα, αλλά και αριστερά, τη θρησκευτική πλειονότητα των κατοίκων της περιοχής, που εκπροσωπούσαν τοπικά εμπορικά συμφέροντα. Την υπεροχή του Ιουστίνιου στην Υεμένη την αντιντέοντας ο περιεργασμός ανταγωνισμού στην Υεμένη της Α' αιώνα. Στα χρόνα του Ιουστίνιου Α', τα αυτοκαλυπτανά σύνορα αντιμετώπιζαν σφραγίδατη απειλή από ένα διευρυμένο φιλοεργατικό και αντηριστικό μέρος, στο οποίο συμμετείχαν λαόις της Αραβίας, Ιουδαίοι και Νεστοριανοί.

12. Πρόκειται για τη Σεργιανόπολη, σημαντικό εμπορικό κέντρο της Βόρειας Σύρους, που η εκκλησία της αποδύσανται ιδιαίτερο σεβασμό από τους Αραβεῖς.

13. Ifrah Shahid, «*Byzantium in South Arabia*», *DOP* 33 (1979), σ. 25-94. Λετάσιος, σ. δι., σ. 239-274.

14. Οι κλασικές τηγάνισες συγχέουν την ήδια με την Αιώνια, δηλαδή τον νέγρον.

15. PG 65, σσ. 488 B. Οι Φιλοτάροις είναι ο πρώτος έλληνας συγγραφέας που ονομάζει τους κατοίκους της Αβριστονίας Αιώνιος, και κανεὶς διάκριτη μεταξύ Αέριου και Αιώνιος;

Η ελληνική ονομασία Αιώνιος αντιστοιχεί στην αιγυπτιακή γλώσσα

11. Ο διάβολος. Λεπτομέρεια από την εικόνα του Αγίου Αντωνίου.

με την επωνυμία Habasha, που σημαίνει «οι κάτοικοι της χώρας Κους, Νούβιοι και Σουδανοί». Τελικά η ονομασία αποδίδονται σε όλους τους σκουρόγρωμους, και η φυλετική μιθολογία συνέδεσε την καταγωγή τους με το βιβλικό Χαμ. Βλ. Λέτασιος, σ. πλ., σ. 84-85.

16. «Ατζουπάς»: στρατιωτική μιθοθέφρος που χρηματοποιείται ως σωματοφύλακας. «Ατζουπάς», δηλαδή στοιχία που ήταν επιφορτισμένα με την ασφάλεια κάποιων βυζαντινών και αράβων αξιωματούχων. Στον τόμεα αυτών σταδιοδρομούσαν ως επαγγελματίες πολλοί νευροφράκοι. Μερικά χωρίς της Κρήτης, όπως το Αποπούλο, οφείλουν την ονομασία τους στους απτάδες. Κ. Καραπούδογλου, «Γαρατζής σε Ελληνικά Διατηρητικά», *Βυζαντίνη* 12 (1983), σ. 381-382. O Bieng-Okiwess, σ. πλ., σ. 204-206.

17. Ο όρος νευροφρικάντης είναι συντομόνες της λέξης μαύρος ή νέγρος και σημαίνει κάθε άτομο που ανήκει στη μελανόφρουλη φυλή της Αφρικής. Σύμφωνα με τη φυλετική ανθρωπολογία, ο νευροφρικάντης χαρακτηρίζεται από το μαύρο χρώμα του δέρματός του, τα σγουρά μαλλιά, την κοντή μήτη, τη παχιά ρείλη, και κατοικούσε στη Μάλη Αφρικής.

18. C. Head, «Physical descriptions of the Emperors in Byzantine Historical Writings», *Byzantion* 50 (1980), σ. 226-240.

19. Νειλοτικό Συναντό, «*Χρονική Διηγήση*», επιμ. I.A. Van Dieten, *CFHB*, τόμος 86, σ. 86-88.

20. A. Karpathopoulos, «Ιανόνιο Ναζιρόπουλος. Έγραφες Αιδόποτος και ίπποι πάντα τακτοποιημένους Διωρύγων» 9 (1980), σ. 285-297. Ιερός, Η-86-87 των πάπιαρων στη Βυζαντινή Κοινωνία», σ. πλ., σ. 79-80 και σ. 44, 45, 46.

21. Θ. Παπαδόπουλος, «Τογχές Διαγράμματα βυζαντινού πολιτιστικού χώρου», *Βυζαντίνα* 13A (1985), σ. 675-692 και ιδιαιτέρως σ. σ. 676.

22. Σχετικά με την απειλή των μαύρων στη Βυζαντίνη ζωγραφική βρίσκεται στο Εβαγλανίδιο Βυζαντίου, και Μεταβυζαντίνης Αρχαιολογίας και Τέχνης ΒΙ, Περιήγηση στην αρχαιότητα, ΧΑΕ, Αθήνα 2003, σ. 67.

23. Μάλις θεραπεία για λαϊκό ρατσισμό που δεν ήταν ούτε δεσμοθετήμαντος ούτε ανθρωπικός. Αλλώς από την πλειονότητα δεν βρίσκουμε συγκεκριμένες αναφορές σε μαύρους σαν μέχριστη ομάδα που ζούσαν στην περιβόληση της βυζαντινής κοινωνίας λόγω της ιδιαίτερότητας του καρκινού, των χαρακτηριστικών, της γλυκότητας της πολιτισμού του. Βλ. Karpathopoulos, «Η θεραπεία μαύρων στη βυζαντινή κοινωνία», σ. 67, σ. 67.

24. Ο διάβολος παριστάνεται από τους Βυζαντινούς καλλιτέχνες και ως «Διαβούλος Αιθιόφι», μετά ή ανεύ φτερών, κερατών και ουρών. Θ. Προβατάκης. Ο διάβολος εις την βυζαντινήν τέχνην, αυτοέκδοση, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 52 κ.ε.

Aspects of Diversity in Byzantium: The Presence of Blacks

Afentra G. Moutzali

The blacks, being a minority, neither became a subject to Byzantine writers nor played a distinguished role in the society of the period. The documentation of the presence of blacks in the Byzantine society is attempted on the basis of the literary sources and the few examples of their representation in floor and mural mosaics and in miniatures of manuscripts. The most usual terms with which the Byzantine texts refer to the people of the black race are "Ethiopians", "Blacks", "Indians", "Nigers", etc. Sporadic information about black kings, warriors, officials, bandits, saints, vagabond beggars, demons and slaves occur in hagiographic, historical and philological texts.

Conclusively, we can say that, in spite of the Greco-Roman tradition and the doctirines of the Christian Church in regard to the equality of the human race, there existed in Byzantium a popular racism, which attributed to the black people diabolic characteristics, since the devil was depicted like an Ethiopian, with or without horns, wings and tail, or mocked their racial diversity, since a segment of the people believed that the black color of the skin was a typical feature of ugliness.